

PRIKAZI / BOOK REVIEWS

Francesco Zavatti, *WRITING HISTORY IN A PROPAGANDA INSTITUTE, POLITICAL POWER AND NETWORK DYNAMICS IN COMMUNIST ROMANIA*, Stockholm, Södertörn University, 2016, 393.

Prelomni događaji i revolucije koji su doveli do promena vlasti uticali su na stalno menjanje percepcije prošlosti. Naročit pritisak na istoriografiju postojao je za vreme socijalizma. Komunističke partije su ubrzo nakon Drugog svetskog rata započele osnivanje svojih istorijskih instituta, udruženja i centara. Njihov zadatak je bio jačanje legitimiteta vlasti i veličanje socijalizma. Jasan cilj i oštra partijska cenzura doveli su do ukrštanja istoriografije i propagande. Rešen da istraži delovanje jedne takve institucije, Frančesko Zavati je za temu svoje doktorske disertacije izabrao rumunski Institut za istoriju partije. Proučavanjem njegovog funkcionisanja, težio je da proveriti da li su takve institucije uistinu bile samo instrument partije. Sa rezultatima njegove disertacije javnost se upoznala 2016. godine kada je štampana monografija *Writing History in a Propaganda Institute*.

Knjiga sadrži opširan uvodni deo i dva velika poglavlja. Autor je uvod podelio na tri dela. Prvi donosi teorijska razmatranja i teškoće sa kojima se istoričar suočava rastrzan između političkih zahteva i poštovanja osnovnih postulata profesije, ali i ličnih potreba. Preostala dva dela bave se rezultatima komunističke istoriografije, naučnim metodima koje je autor koristio i problemom kritike istorijskih izvora i njihove dostupnosti. Frančesko Zavati je teorijskim razmatranjima pokušao da objasni povezanost istorije i politike i njihovu potrebu za međusobnim oslanjanjem. Na početku autor je objasnio i zašto se odlučio za Rumuniju i njen Institut. Jedan od razloga leži u tome što je u njoj komunistički sistem bio nametnut. U takvoj državi partija je naročito morala da brine o legitimitetu i da čvrsto drži istoriografiju pod kontrolom. Posebnost Rumunije bila je i pojava nacional-komunizma, čije je stvaranje iziskivalo posebno pregnuće rumunske istoriografije i propagande.

Kopiranje sovjetskog modela bilo je vidljivo i u rumunskoj istoriografiji kroz stvaranje prosovjetskog narativa. Međutim, XX kongres KPSS-a i destalinizacija uticali su na to da se rumunska vrhuška, na čelu sa Georgi Georgiju Dežom, ozbiljnije posveti jačanju

svog položaja. Vodeća nomenklatura je učvršćivanje legitimiteta planirala da sprovede uz pomoć školovanih istoričara, koji su jedini mogli da ponude potreban stručni autoritet. Ipak to nije značilo da će propagandisti i veterani, koji su do tada na staljinistički način rukovodili istoriografijom, biti kritikovani ili uklonjeni. Kompleksnost situacije i isprepletanost interesa doveli su do toga da istoričari i partijski kadrovi zajedno rade na obnavljanju nacionalnog duha. Zbližavanje dva različita segmenta, nacionalnog i komunističkog, dovelo je na kraju do stvaranja nove ideologije sredinom 60-ih godina.

Istraživačku inspiraciju Frančesko Zavati je pronašao u knjizi *National Ideology under Socialism*, američkog antropologa Ketrin Verderi. Ona je već 1991. godine naslutila da režim ipak nije bio jedini odgovoran za smer razvoja nacionalnog narativa i istoriografije u celini, već da su i grupe istoričara koje su se borile za prestiž i resurse imale značajnu ulogu u tome. Zavati je koristeći prosopografiju i metod stvaranja kolektivne biografije uspeo da otkrije postojanje mnogobrojnih mreža, interesnih grupacija i odnosa zaštitnik–klijent u rumunskoj komunističkoj istoriografiji. Proučavajući takvu vrstu odnosa, došao je do zaključka da su, osim partijskih naređenja, veliku ulogu u kreiranju stvaralačkog puta imali i lični interesi, želja za napredovanjem, sticanjem različitih povlastica i materijalne koristi. Grupe poznate kao „moskovljani“, „autohtoni“, zatim „jevreji“, „besarabljeni“, „veterani“ i „mladi“ bile su samo neke koje je autor uspeo da pronađe, definiše i predstavi.

Poglavlje „The Party History Institute from Stalinism to National-Communism“ bavi se periodom od uspostavljanja partijske kontrole nad pisanjem istorije do dolaska Nikolae Čaušeskua na vlast 1965. godine. Međutim, glavni deo obrađuje period od osnivanja Instituta za istoriju partije 1951, pa do 1964. koja je predstavljala svojevrsnu prekretnicu u njegovom razvoju.

Kada je reč o ovoj ustanovi, autor upozorava da ona nije nastala zarad samog proučavanja istorije, već kao odeljenje Centralnog komiteta Rumunske radničke partije sa ciljem pojačavanja njegovog legitimiteta. Kopirajući Institut marksizma-lenjinizma pri CK KPSS-u u Moskvi, rumunska novoosnovana institucija je, uz ostalo, imala zadatak da prikuplja izvore o Partiji i radničkom pokretu, da uređuje i cenzuriše

monografije, da na osnovu prikupljene dokumentacije proučava istoriju radničkog pokreta i da prevodi klasična dela marksizma i lenjinizma na rumunski jezik. Za stvaranje slike o samom njegovom karakteru dovoljno je navesti podatak da je Institut 1951. uposlio 163 radnika, od čega samo dvojicu sa fakultetskom diplomom (prvi školovani istoričar Titu Georgesku primljen je tek 1955. godine)! Osnovna kao čisto propagandna institucija, za koju naučni standardi nisu bili od velike važnosti, trebalo je slepo da sledi partijske zadatke. Međutim, kako je autor primetio, previranja unutar Instituta, gložnja sa rumunskom Akademijom, kao i sukobi u samom vrhu Partije, uticali su na to da Institut delimično skrene sa zacrtanog propagandnog puta.

Rumunija se odlaskom sovjetskih trupa 1958. oslobodila direktnog pritiska Moskve, što je značilo da je Partija mogla da preuzme neke kompetencije i da radi na ličnom osnaživanju. Na polju istoriografije to je prouzrokovalo napuštanje staljinističkog ugla i početak razvoja novog pravca. Dakle, transformacija sovjetskog komunizma u rumunski nacional-komunizam, koja je trajala od 1959. do 1964. godine, poklapa se sa prelaskom rumunske istoriografije u novu fazu. Autor ocenjuje da je upravo taj period bio ključan za dalji razvoj zbog pomirenja struke i politike, odnosno zbog prihvatanja partijskih ciljeva od strane školovanih istoričara. Tada je i sam Institut doživeo reorganizaciju. Na čelo Instituta došli su Jon Petresku Pucuri i George Zaharija koji su ostali sve do 1989. Njihov izbor autor je video u tome što su obojica bili iskusni propagandisti lojalni vlasti, i što im je bio blizak novi kurs odvajanja od Moskve. Upravo to suprotstavljanje SSSR-u stvorilo je uslove za vraćanje značaja istoričara, jer političari, bar na polju istoriografskog razmimoilaženja, nisu mogli bez utemeljenih argumenata da se suprotstave sovjetskim postavkama.

Jačanje pozicije Instituta u stručnim krugovima posebno je bilo vidljivo u periodu 1964–1970. Tada je pod nadzorom pomenutog Titu Georgeskua primljeno dosta istoričara. Prevaga istoričara nad propagandistima i partijskim aktivistima mogla se tumačiti kao pobjeda struke, međutim, kako je Zavati pokazao, to je bila samo fasada pošto su svi zaposleni radili na istom političkom projektu koji se zvao nacional-komunizam. Pružajući jedna drugoj neophodne resurse, Partija i istorijska nauka su u

Rumuniji početkom šezdesetih ostvarile simbiotički odnos.

Mesto koje je istoriji dato uticalo je i na razvoj Instituta kao jedne od najznačajnijih ustanova. O tome, kao i o razvoju istoriografije, autor govori u poslednjem delu knjige pod nazivom „Party History-Writing under the Ceaușescu Regime“.

Što se tiče Instituta, on je u prvom periodu Čaušeskuove vladavine tj. 1966. prerastao u Institut za istorijske i društveno-političke studije (ISISP). U praksi je promena imena značila povećanje resursa, ali i zadataka ove institucije. Osim istorije Partije i socijalističkog pokreta, u nadležnost transformisanog Instituta došlo je i proučavanje međunarodnog radničkog pokreta, nacionalne istorije i istorije ideja. Takođe, ISISP je 1970. dobio pravo da dodeljuje doktorska zvanja. Zavati smatra da je promena imena bila neophodna kako bi Institut dostigao potreban autoritet i kako bi se u značaju izjednačio sa Akademijom. Za takav cilj je bilo neophodno odvajanje od Partije. Ipak, nepartijski istoričari su na one partijske nastavili da gledaju sa visine. Autor je na osnovu velikog broja obavljenih intervjuva, ali i memoara, uspeo da otkrije razloge takvog odnosa. Prvo, partijski istoričari su imali nekoliko puta veće plate, bolje uslove za rad i lakoću u objavljivanju rezultata. Bolji položaj zahvaljujući partijskoj knjižici bio je uslovljen spremnošću tih istoričara na manju profesionalnu etiku i doslednost.

Institucija je veliku popularnost stekla zahvaljujući časopisu *Magazin Istoric*, koji je na zanimljiv način obrađivao istorijske teme. Naravno, sadržaj je od početka bio pod kontrolom Partije, dok je propagandna mašinerija uticala na to da se časopis sa početnih 25.000 primeraka već 1968. godine štampa u 220.000. Velika pažnja i finansiranje ovog projekta proizilazili su iz težnje Partije da pomoću ovog časopisa promovise patriotizam, koji bi blagotvorno delovao na mlade generacije u pravcu njihovog aktivnog učešća u izgradnji socijalizma.

Institut je pretrpeo degradirajuću reorganizaciju 1976. godine, jer nije ispunio očekivanja vlasti. Naročita kriza nastala je 1985. zbog Čaušeskuove ideje da se od svih istorijskih institucija napravi jedna gigantskih razmera. To je značilo da će Institut biti ugašen, i da će samo polovina zaposlenih biti prebačena u novi. Srećom po zaposlene do realizacije nije došlo. Čaušesku je verovatno razmatrao takvu

opciju frustriran činjenicom da Institut nije uspeo da izvrši glavni cilj svog osnivanja – pisanje istorije rumunske Partije. Navodeći razloge toga, autor je pokazao i svu kompleksnost funkcionisanja jedne takve ustanove.

Frančesko Zavati je otkrio da interesne mreže istoričara od osamdesetih godina nisu više bile vezane za instituciju već su postale transinstitucionalne i vezivale su se za uticajne ličnosti. Takav je bio Ilije Čaušesku, brat rumunskog vođe. On je zajedno sa biznismenom Josifom Konstantinom Draganom propagirao protohronizam, to jest idealizaciju prošlosti i dačkog porekla Rumuna. Takav pravac istoriografije bio je zvanično na snazi sve do Rumunske revolucije, koja je označila i kraj za Institut, iako je on prestao da postoji tek odlukom od februara 1990. godine.

Na samom kraju knjige autor je jedno poglavlje posvetio daljoj sudbini arhivske građe, institutske produkcije, ali i sudbini zaposlenih. Knjige čiji je izdavač bio Institut imale su partijske oznake, što je bilo dovoljno da budu uništavane od strane revolucionarno nastrojenog naroda. Pošto su bili stigmatizovani, istoričarima nije bilo dozvoljeno da se bave svojim pozivom, bar ne u prvoj polovini devedesetih. Prateći njihove sudbine autor je pokazao da su neki odabrali penzionisanje, neki druga zanimanja, a da su pojedini napustili zemlju. Međutim, kada je revolucionarni duh splasnuo većina sposobnih istoričara je uspela da se vrati nauci i nađe posao u nekoj naučnoj ili visokoškolskoj ustanovi.

Smatramo da je ova knjiga, koja je nastala iz disertacije, uspeła da temeljnom analizom, zasnovanom na arhivskim izvorima, memoarima, intervjuima i literaturi, osvetli istoriju jedne komunističke institucije i opovrgne neka uvrežena mišljenja. Zavati je dokazao da Partija nije imala potpunu kontrolu nad radom Instituta i da su uticaji struke, ambicije istoričara i njihove materijalne potrebe, bili gotovo jednaki uticaju vlasti. Takvi rezultati bacaju novo svetlo na komunističku istoriografiju, zbog čega se stvara potreba ponovne valorizacije institutske i ostale naučne produkcije tog perioda. Zahvaljujući uvidu u arhivsku građu Instituta za istoriju partije, Zavati je potvrdio i tezu da tada istoriju nisu pisali samo istoričari. Brojna dokumenta su pokazala postojanje značajnog procenta ljudi iz sfere propagande ili pak partijskih kadrova koji nisu imali formalno istorijsko obrazovanje.

Monografija je omogućila da se bolje razume komunistička istoriografija u Rumuniji i

njen način stvaranja, a ako bi se dublje krenulo onda se može reći da je dovela u pitanje saznanja o odnosu istoričara i propagandista, to jest partijskih kadrova. Knjiga je pokazala svu kompleksnost pisanja istorije opterećene partijskim diktatima, ambicijama istoričara i pravilima historiografskog poziva.

Stil pisanja upućuje da je knjiga namenjena pre svega stručnoj publici, ali zahvaljujući čestim osvrtima ne dozvoljava da se i običan čitalac izgubi na njenim stranicama punim detalja. Ključni doprinos knjige jeste određivanje prave nijanse odnosa i međusobne zavisnosti istoriografije i vlasti. Način na koji su ispisane njene poslednje stranice navodi čitaoca da se zapita – da li je i danas istoriografija pod nečijim nadzorom?

Writing History in a Propaganda Institute ima izvesnu vrednost i za dalji razvoj istoriografije, jer kao svojevrsna studija slučaja može biti polazna tačka u naučnom sagledavanju sličnih institucija koje su se posle Drugog svetkog rata osnivale u socijalističkim zemljama. Jedino celovita analiza svih izazova kojima je istoriografija bila izložena može osigurati objektivno sagledavanje rada starijih istoričara. Zbog toga se nadamo da će tragom Zavatijevog istraživanja krenuti i neko od istoričara sa prostora bivše Jugoslavije.

Nemanja Mitrović

Mark Mazover, HITLEROVO CARSTVO: NACISTIČKA VLADAVINA U OKUPIRANOJ EVROPI, Beograd, Arhipelag, 2019, 672.

Drugi svetski rat na evropskom prostoru predstavlja beskrajn prostor za istraživanje. Iako najveću pažnju privlače borbena dejstva i razvoj vojne tehnike, jedna od ključnih tema za bolje razumevanje ovog sukoba jeste okupacioni režim koji su Nemci zaveli širom kontinenta. Mark Mazover, britanski stručnjak za istoriju 20. veka, Grčke i Balkana, srpskoj javnosti poznat po knjizi *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, u svom delu *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* nastojao je da obrazloži niz faktora koji su oblikovali nemačku politiku u okupiranoj Evropi. Ratnim dejstvima je posvećeno onoliko pažnje koliko je bilo potrebno da se određeni koraci Nemaca stave u određeni kontekst. Originalno izdanje objavljeno je 2008. na engleskom jeziku. Knjiga je podeljena na tri obimne